

**Αγορά εργασίας και κοινωνική επανένταξη
των νεαρών αποφυλακισμένων:
η ολιστική προσέγγιση της «Επανόδου»**

Σκοπός της εισήγησής μου είναι να επισημάνω τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν την είσοδο των νεαρών αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας και να σας παρουσιάσω, σε γενικές γραμμές, τις βασικές κατευθύνσεις που ακολουθούμε στην «Επάνοδο» κατά την προσέγγιση αυτού του ζητήματος – μια προσέγγιση που χαρακτηρίζουμε «ολιστική», γιατί επιδιώκει να λαμβάνει υπόψη όλες τις παραμέτρους που υπεισέρχονται στη σχέση «αγορά εργασίας και κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων».

Αυτές ακριβώς τις παραμέτρους θα προσπαθήσω να αναπτύξω στην εισήγησή μου, δείχνοντας πώς αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, ώστε να επηρεάζουν, εντέλει, την πορεία μετάβασης από τη φυλακή στην αγορά εργασίας. Ας ξεκινήσουμε, όμως, από τα βασικά!

Η είσοδος στην αγορά εργασίας θεωρείται - μαζί με την αποφυγή της υποτροπής - ένα από τα σημαντικότερα κριτήρια επιτυχίας των προγραμμάτων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της «μεταχείρισης» της «πελατείας» του ποινικού συστήματος.

Στην αφετηρία αυτών των προγραμμάτων συναντάμε, συνήθως, την παραδοχή ότι η επαγγελματική κατάσταση αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία για τη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου και, κατ' επέκταση, συνιστά ένα σαφή δείκτη για το βαθμό της κοινωνικής του ένταξης.

Προκειμένου, όμως, για αποφυλακισμένους, το ζήτημα της εισόδου τους στην αγορά εργασίας τίθεται με περισσότερο σύνθετο τρόπο, αφού οφείλουμε να συνυπολογίσουμε κατά πόσον η εμπλοκή με το ποινικό σύστημα επηρεάζει την εργασιακή τους αποκατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα εδώ αφορά στο ρόλο του ποινικού στίγματος - και του ποινικού μητρώου, που επίσημα το κατοχυρώνει - κατά τη διεκδίκηση μιας θέσης στην αγορά εργασίας. Και τούτο, γιατί, συνήθως, μια προηγούμενη καταδίκη εκλαμβάνεται, από τους εργοδότες, αυθαίρετα, ως τεκμήριο σταθερής εγκληματικής προδιάθεσης του ατόμου. Ο δρόμος της επιστροφής στην

ελεύθερη κοινωνική ζωή είναι εξαρχής ναρκοθετημένος αυξάνοντας, έτσι, τις πιθανότητες επανάληψης της ίδιας ποινικής διαδρομής προς τα πίσω...

Πέρα, όμως, από το υποκειμενικό στοιχείο του στίγματος, που αφορά σ'αυτό καθαυτό το status του αποφυλακισμένου, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας και μια δεύτερη - περισσότερο αντικειμενική παράμετρο - που επηρεάζει την επαγγελματική επανένταξη των πρώην κρατουμένων και αφορά στην κατάσταση που επικρατεί, κάθε φορά, στην αγορά εργασίας - σε σχέση ιδίως με τις τιμές προσφοράς και ζήτησης, την έκταση της παραοικονομίας και την ύπαρξη παράλληλου τομέα παράνομης οικονομίας. Πρόκειται για μια παράμετρο που επηρεάζει σημαντικά όχι μόνο την ευχέρεια της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων αλλά και τη σταθερότητα της παραμονής τους στην αγορά εργασίας, αφού τα σχετικά ερευνητικά πορίσματα συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι οι πληθυσμοί που είναι ευάλωτοι στην αγορά εργασίας είναι εξίσου ευάλωτοι και απέναντι στο ποινικό σύστημα - χωρίς, βέβαια, αυτό να συνεπάγεται οπωσδήποτε την ύπαρξη μιας ευθύγραμμης αιτιακής σχέσης ανάμεσα στην ανεργία και την εγκληματικότητα!

Αν, τέλος, διευρύνουμε το πεδίο της έρευνάς μας πέρα από το ποινικό σύστημα και την αγορά εργασίας και επεκταθούμε στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο, θα διαπιστώσουμε ότι οι πρώην κρατούμενοι δεν παύουν να υποκινούν αρνητικούς συμβολισμούς και στερεότυπα - ιδίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όπως η τρέχουσα, που οι κοινωνικές στάσεις καθορίζονται από εγκληματοφοβικά αισθήματα, με αποτέλεσμα να εκδηλώνεται μια έντονη τιμωρητικότητα προς τις περισσότερο ευπαθείς ομάδες πληθυσμού, με έμφαση, βέβαια, στους αποφυλακισμένους λόγω και του ποινικού στιγματισμού τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, καλλιεργείται ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους ανέργους και τους αποφυλακισμένους, υπονομεύοντας κάθε πιθανή θετική διάκριση για τους δεύτερους.

Στο κέντρο αυτών των τριών επάλληλων κύκλων που σχηματίζουν, διαδοχικά, το ποινικό σύστημα, η αγορά εργασίας και το κοινωνικό πεδίο, βρίσκεται, ασφαλώς, ο ίδιος ο αποφυλακισμένος, που καλείται να εξισορροπήσει τις προσωπικές του ανάγκες και επιθυμίες με τους κοινωνικούς καταναγκασμούς που προέρχονται απ' την ιδιαίτερα επισφαλή κατάσταση που διαμορφώνεται μετά την έξοδό του από τη φυλακή.

Κι εδώ ακριβώς αναδεικνύεται όλη η αντιφατικότητα που εμπεριέχεται μέσα στην ίδια τη λογική της κοινωνικής επανένταξης των πρώην κρατουμένων, αφού απ' τη μια έχουμε τη γενική υποχρέωση κάθε δημοκρατικής Πολιτείας να ενσωματώνει κοινωνικά όλα τα μέλη της - άρα και τους αποφυλακισμένους - ενώ απ' την άλλη αυτοί έρχονται αμέσως αντιμέτωποι με ένα πλήθος θεσμικών και κοινωνικών εμποδίων, που υπονομεύουν κάθε προσπάθεια για την επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Πώς μπορεί, λοιπόν, να κερδηθεί το στοίχημα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων;

Η απάντηση είναι ότι οφείλουμε να ενεργοποιήσουμε άμεσα και επιτακτικά τους πόρους που διαθέτουμε - ή να δημιουργήσουμε κανούργιους - ώστε να μπορέσει ο αποφυλακιζόμενος να διανύσει με επιτυχία την απόσταση από τη στέρηση της ελευθερίας του στην ανάκτησή της. Και δεν αναφέρομαι αποκλειστικά σε οικονομικούς πόρους.

Οι πόροι, εδώ, αφορούν, κυρίως, στην οργάνωση κοινωνικών δικτύων ανάμεσα σε φορείς παροχής υπηρεσιών, πληροφόρησης και επικοινωνίας, που οργανώνονται σε τοπικό επίπεδο, βασίζονται στις ιδέες της συνδιαλλαγής και της αλληλεγγύης, και λειτουργούν ως ανάχωμα στην ανάπτυξη του spiral του αποκλεισμού και της εκ νέου εμπλοκής του αποφυλακισμένου με το ποινικό σύστημα.

Πρόκειται, ουσιαστικά, για την απάλειψη των συνεπειών του εγκλεισμού και την επανασύνδεση του πρώην κρατούμενου με περιβάλλοντα της ελεύθερης κοινωνικής ζωής, από τα οποία είτε είχε αποκοπεί (όπως το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, την αγορά εργασίας, την εκπαίδευση κλπ) ή περιβάλλοντα με τα οποία δεν είχε έρθει καθόλου σε επαφή, λόγω γενικότερων αντικειμενικών συνθηκών, διακρίσεων, αποκλεισμών ή διαφορετικού κοινωνικού και πολιτισμικού προσανατολισμού (όπως π.χ στην περίπτωση της ανεργίας, της σχολικής διαρροής, της μη ύπαρξης σταθερής οικογενειακής δομής κλπ).

Σε ότι αφορά ειδικότερα στην επαγγελματική αποκατάσταση, οφείλουμε να εξειδικεύσουμε τις σημασίες που αποδίδουμε στον γενικό όρο «ένταξη στην αγορά εργασίας», λαμβάνοντας υπ' όψη την εξαιρετική ποικιλία και ευελιξία των εργασιακών καθεστώτων στα οποία μπορεί να υπαχθεί κανείς

σήμερα: μαθητευόμενος, συμβασιούχος, μερικά ή ολικά απασχολούμενος, επιδοτούμενος, κλπ. Η σημασία που έχει ο ακριβής προσδιορισμός του εργασιακού καθεστώτος συνίσταται στο ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορεί να εκτιμηθεί, αντίστοιχα, ο βαθμός κοινωνικής ένταξης που εγγυάται κάθε θέση και, κατ' επέκταση, η αποτροπή του ενδεχόμενου απορρόφησης από μορφές απασχόλησης που βρίσκονται στο χώρο της παραοικονομίας και αυξάνουν, έτσι, τις πιθανότητες εμπλοκής σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης, που μπορεί να οδηγήσουν ξανά στο πεδίο της ποινικής καταστολής.

Επομένως, κριτήριο επιτυχίας των προγραμμάτων εργασιακής επανένταξης των πρώην κρατουμένων δεν αποτελεί μόνο η ικανότητά τους να εντάσσουν αλλά και να συγκρατούν σταθερά τους ωφελούμενους στη νόμιμη αγορά εργασίας, λειτουργώντας ανασχετικά στην ποινική τους ανακύκλωση.

Απ' αυτή την άποψη, η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα κάθε συστήματος σωφρονιστικής πολιτικής, καλύπτει το πεδίο της λεγόμενης «μετα-σωφρονιστικής μέριμνας» («after care») και αναπτύσσεται, ταυτόχρονα, σε ατομικό επίπεδο, σε θεσμικό επίπεδο, στο πεδίο της αγοράς εργασίας και στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο.

Στο ατομικό επίπεδο, ξεκινά αμέσως με την είσοδο κάθε κρατούμενου στη φυλακή και οργανώνεται στο πλαίσιο ενός ατομικού σχεδιασμού της προετοιμασίας του για την αποφυλάκιση, που περιλαμβάνει ενημέρωση για τις δυνατότητες που έχει για εξεύρεση στέγης, σίτισης και οικονομικής υποστήριξης, παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών σχετικά με την επαγγελματική του αποκατάσταση, την επανασύνδεσή του με την εκπαιδευτική διαδικασία, την παρακολούθηση προγραμμάτων κατάρτισης και επιμόρφωσης, την ανάπτυξη προσωπικών δεξιοτήτων κλπ.

Αλλά, για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο εξατομικευμένος σχεδιασμός της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση, απαιτούνται, παράλληλα, δράσεις στο θεσμικό επίπεδο, με τη διαμόρφωση του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου για την έκτιση των ποινών στέρησης της ελευθερίας, ώστε να υποστηρίζεται ο στόχος της επανένταξης. Εδώ, για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να προτείνουμε αφενός μεν τη συστηματική ενεργοποίηση όλων εκείνων των εναλλακτικών μορφών έκτισης της ποινής που προβλέπονται ήδη

στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (όπως η ημιελεύθερη διαβίωση και η τμηματική έκτιση της ποινής). Επιπλέον, απαιτείται η άρση των νομοθετικών διακρίσεων που δυσχεραίνουν την ομαλή κοινωνική επανένταξη και επαγγελματική αποκατάσταση των αποφυλακισμένων (όπως μια σειρά ειδικών ποινικών νόμων και διατάξεων, που απαγορεύουν την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή την κατάληψη δημόσιας θέσης), μέσα από τον εξορθολογισμό τους, την απάλειψη όσων κρίνονται υπερβολικές και αδικαιολόγητες, με την ταυτόχρονη θέσπιση αντισταθμισμάτων σε όσες περιπτώσεις κρίνεται ότι αυτές πρέπει να παραμείνουν.

Στο επίπεδο της αγοράς εργασίας, η ανάπτυξη κατάλληλης συμβουλευτικής προς τους εργοδότες (mentoring) μπορεί να δημιουργήσει ρωγμές στο τείχος του στίγματος και των στερεοτύπων, που αυτοί, συχνά, προβάλλουν. Ακόμα περισσότερο, μια σημαντική δυνατότητα που αρχίζει να διαφαίνεται και στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο είναι η δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων από τους ίδιους τους πρώην κρατούμενους, μέσα από την εκπαίδευσή τους στην ικανότητα του επιχειρείν. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που έχουμε ήδη αναλάβει να υλοποιήσουμε στην «Επάνοδο» μέσα από το έργο «*Δίκτυο για την κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη*», που υλοποιούμε στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος του ΕΣΠΑ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού 2007-2013».

Τέλος, η παρέμβαση στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο - πέρα από ένα ολοκληρωμένο σχεδιασμό δράσεων ευαισθητοποίησης - πρέπει να υποστηρίζεται από την ίδια την ενεργή συμμετοχή των αποφυλακισμένων σε ποικίλες μορφές κοινωνικής δράσης και μέσω της ανάπτυξης απ'τους ίδιους δομών κοινωνικής επιχειρηματικότητας σε τοπικό επίπεδο.

Από όσα προηγήθηκαν προκύπτει ότι δεν διαφαίνεται κάποια «βασιλική οδός» που να οδηγεί τους πρώην κρατούμενους στην αγορά εργασίας. Απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση που θα προβλέπει ταυτόχρονες παρεμβάσεις σε περισσότερα επίπεδα (θεσμικό, εργασιακό, κοινωνικό), χωρίς βέβαια να αγνοείται η ανάγκη για υποστηρικτικές συμβουλευτικές δράσεις σε ατομικό επίπεδο.

Αλλωστε, η συζήτηση στην εγκληματολογία γύρω απ' την αξιολόγηση των προγραμμάτων εργασιακής ένταξης των πρώην κρατουμένων

εξακολουθεί να διεξάγεται σε πολύ συγκρατημένους τόνους, με τις απαντήσεις να κυμαίνονται ανάμεσα στο «*τίποτα δεν γίνεται*» («*nothing works*») και στο «*κάτι γίνεται*» («*something works*»). Συνοψίζοντας τα σχετικά ερευνητικά πορίσματα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι: *«κάτι φαίνεται να δουλεύει αλλά χρειάζεται προσεκτική αξιολόγηση με καλά καθορισμένα κριτήρια αποτελεσματικότητας, ώστε να αποδειχθεί το είδος των προγραμμάτων που πρέπει να εφαρμόζουμε, σε ποιο βαθμό, με ποιές κατηγορίες παραβατών και μέσα σε τί είδους καθεστώς ποινικής μεταχείρισης»*

Εντούτοις, οι πολιτικές επανένταξης άρχισαν να υλοποιούνται και στη χώρα μας, με σημαντική καθυστέρηση, βέβαια, σε σχέση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη και, δυστυχώς, προχωρούν με εξαιρετική βραδύτητα.

Ετσι, έρχομαι, κλείνοντας, να σας πω δυό λόγια για την «Επάνοδο»:

Η βασική νομοθετική ρύθμιση για τη σύσταση του μοναδικού μέχρι σήμερα επίσημου φορέα στη χώρα μας για την παροχή βοήθειας σε κρατούμενους και αποφυλακιζόμενους συναντάται, για πρώτη φορά, στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (άρ. 81§1, ν. 2776/1999), όπου προβλέφθηκε η ίδρυση ενός Νομικού Προσώπου Ιδιωτικού Δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με την επωνυμία «Επάνοδος» και σκοπό την *«επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση, οικονομική συμπαράσταση και σταδιακή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων»*.

Ωστόσο, η έκδοση Προεδρικού Διατάγματος, για τη σύσταση του παραπάνω φορέα δημοσιεύθηκε 4 χρόνια αργότερα (πρόκειται για το Π.Δ. 300/5-11-2003) αλλά ακόμη και τότε η «Επάνοδος» δεν μπόρεσε να λειτουργήσει, αφού το πρώτο της Διοικητικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε μετά από 4 επιπλέον χρόνια, το Μάρτιο του 2007, υπό την προεδρία του καθ. Νέστορα Κουράκη, ενώ μετά ένα χρόνο εκδόθηκε και ο Κανονισμός Λειτουργίας της.

Η «Επάνοδος», ως φορέας που άρχισε ουσιαστικά να δραστηριοποιείται σχετικά πρόσφατα, αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες στη λειτουργία, τη χρηματοδότηση και τη στελέχωσή της, ενώ, αξιοποιώντας τη σχετική ευελιξία που παρέχει το νομικό καθεστώς της, προσπαθεί να αντλεί πόρους για την ανάπτυξη και την αναβάθμιση των υπηρεσιών της, συμμετέχοντας σε προγράμματα εθνικής και ευρωπαϊκής εμβέλειας.

Παρέχουμε συστηματικά υπηρεσίες ενημέρωσης, κοινωνικής, ψυχολογικής και νομικής υποστήριξης καθώς και συμβουλευτικής για την απασχόληση, ενώ συμμετέχουμε ενεργά σε συναφή εθνικά και ευρωπαϊκά δίκτυα.

Δυστυχώς, περιορίζουμε τη λειτουργία μας στην Αθήνα, στην Πλατεία Βικτωρίας, όπου βρίσκονται τα γραφεία μας, και δεν έχουμε αναπτύξει ακόμη ένα αποκεντρωμένο δίκτυο παροχής υπηρεσιών τουλάχιστον στις πόλεις που βρίσκονται καταστήματα κράτησης.

Προφανώς, απέχουμε ακόμη πολύ από την επιθυμητή πραγματικότητα κάτι που γίνεται, άλλωστε, περισσότερο αντιληπτό στις μέρες μας, αφού το σημαντικότερο εργαλείο της κοινωνικής ένταξης (δηλ. η εργασιακή ένταξη) έχει γίνει ιδιαίτερα επισφαλές ακόμη και για τον γενικό πληθυσμό, οπότε αντιλαμβάνεστε πόσο δυσκολότερα είναι τα πράγματα για κοινωνικές ομάδες, όπως οι αποφυλακισμένοι, που έχουν υποστεί πολλαπλές αρνητικές διακρίσεις πριν, κατά και μετά τον εγκλεισμό τους.

Παρ' όλα αυτά, εμείς στην «Επάνοδο» εξακολουθούμε να προσεγγίζουμε το ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων με μια προσεκτική αναλογία ουτοπίας και πραγματισμού, γιατί ξέρουμε ότι, αν αφήσουμε κενό το διάστημα ανάμεσα στην φυλακή και την κοινωνία, ο μοναδικός τρόπος για να καλυφθεί θα είναι ο αποκλεισμός και η καταστολή.

.!./.